

УДК 82.091: 821.161.2/821.161.1:2-167.62 "19"

ТІЛО ЯК ВИРАЗНИК ДУХОВНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПІЗНЬОЇ ПРОЗИ В. ВИННИЧЕНКА)

Катерина Олександрівна Годік

orcid.id 0000-0002-6906-2774

nimir4@ukr.net

кандидат філологічних наук,

відділ теорії літератури та компаративістики

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Анотація. В статті йдеться про відображення духовного стану людини крізь її тіло у пізній прозі Володимира Винниченка – романах «Сонячна машина», «Нова заповідь», «Лепрозорій». Перелічені тексти за своєю формою наближені до політичних трактатів, вони спрямовані на вирішення певних соціальних проблем. У перелічених творах простежується виразна кореляція між станом здоров'я особи та рівнем її моралі, «чистоплотністю» життя, схильністю до самогубства. У результаті дослідження виявлено основні показники деструктивності людського характеру, які мають тілесне вираження, взаємозв'язок фізичної та духовної деградації особистості, розглянуто авторський варіант вирішення проблеми духовного та фізичного занепаду людства. З'ясовано, що фізична деградація зумовлює поступовий моральний занепад героя, зниження його вимог до себе та оточуючих, стрімку адаптацію до умов життя деструктивного суспільства.

Ключові слова: тілесність, конкордизм, концепт «нової людини», соматична лексика, Володимир Винниченко.

Постановка проблеми. Володимир Винниченко є одним із найбільш визначних українських письменників першої половини ХХ століття. Вся його творчість, особливо пізні романи, виходять далеко за межі традиційної літературної парадигми, і саме цим викликають підвищений науковий інтерес. Розгляд таких творів дозволяє не лише дослідити творчий стиль письменника, а й зрозуміти, яким чином важливі для української літератури теми й мотиви можуть бути вписані в західноєвропейський контекст.

Мета, завдання, актуальність дослідження. Мета дослідження: встановити закономірність зображення тіла людини та її способу життя у пізніх романах Володимира Винниченка «Сонячна машина», «Лепрозорій», «Нова заповідь». Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань, серед яких: виокремлення і аналіз соматичної лексики в обраних творах, визначення основних її особливостей, визначення закономірності опису тіла персонажа в залежності від способу життя особи.

Об'єктом дослідження є пізні романи Володимира Винниченка: «Сонячна машина», «Нова заповідь», «Лепрозорій». Предметом дослідження є концепт тілесності у цих текстах.

Актуальність дослідження. Пізні романи Володимира Винниченка протягом тривалого часу не

видавалися і не вивчалися, оскільки не так давно повернулися до загального літературного вжитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізні романи Володимира Винниченка в цілому мало досліджені українськими та зарубіжними літературознавцями. Найбільш ґрунтовно проаналізовано його тексти в роботі Г. Сиваченко «Пророк не своєї вітчизни». В цьому дослідженні йдеться про історіософську та літературну спадщину В. Винниченка часів еміграції, розкриваються особливості формування його нової художньої концепції, переосмислення етичних цінностей, вироблення нових шляхів до суспільного добробуту [9]. Стильові особливості творчості В. Винниченка розкриваються в роботі Т. Гундорової [4]. Іншим помітним дослідником спадщини письменника є М. Варданян, яка аналізує концепт «нової людини» в пізній творчості автора. У її роботі детально аналізуються такі видатні романи В. Винниченка, як «Нова заповідь», «Лепрозорій» [1]. Також його пізня проза частково аналізується в дисертації Ю. Ганошенка «Міф, архетип, традиційний образ в українському інтелектуальному романі 20–30-х рр. ХХ ст.» [2]. Аспект суспільної деструкції, відображений в пізніх творах цього письменника, досліджувався в моїй дисертації «Концепт „бісовщини” в творчості українських та російських письменників ХХ століття» [3].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням. У творчому доробку Володимира Винниченка представлено чимало творів, що торкаються болючих для тогочасного суспільства питань. До числа таких текстів належать і пізні романи письменника: «Сонячна машина», «Лепрозорій», «Нова заповідь». У деякому сенсі вони є експериментальними.

Перед тим, як перейти до розгляду масиву пізніх творів Володимира Винниченка, варто зазначити, що цей письменник використовував тіло для вираження духовного стану людини ще з початків своєї творчості. Так, подібну особливість можемо простежити в «Записках Кирпатого Мефістофеля». Там вона найбільш виразно показана на жіночих образах. Наприклад, Клавдія, яка має низький рівень духовного розвитку, одягнена переважно в темні речі. Натомість Шапочка, яка асоціюється в Якова Михайлюка з духовним, піднесеним, одягається переважно в речі світлих тонів. Такий контраст простежується і у їхній поведінці. «Темна» Клавдія керується переважно інстинктами, зокрема, інстинктом материнства. Натомість «просвітлена» Шапочка послуговується у прийнятті життєво важливих рішень інтелектом, вищими ідеалами моралі.

Більш пізні твори Володимира Винниченка демонструють реалізацію цього концепту в довершеному вигляді і з певним переосмисленням. Якщо в ранніх текстах письменника увага зверталася на взаємозв'язок зовнішності та характеру, то тепер він бере до уваги стиль життя людини, наявність згубних звичок, деструктивної поведінки. На другий план відходять особливості вбрання, на перший – харчування, вживання алкоголю. Така особливість художніх творів прямо пов'язана зі стилем життя, якого дотримувався на той час В. Винниченко. Він відмовився від тваринної їжі, речовин, які змінюють свідомість, веде здоровий спосіб життя. Через це письменника захоплює ідея людського щастя. І цю концепцію він послідовно втілює.

Роман-антиутопія (таке визначення йому дає Г. М. Сиваченко) «Сонячна машина» є першою спробою репрезентувати цей концепт, а тому останній постає не надто виразно. Сюжет твору розгортається навколо фантастичного приладу – сонячної машини, яка дозволяє людині отримати ідеальне повноцінне харчування з мінімальними зусиллями. За задумом розробника, така машина має звільнити людей від важкої праці і забез-

печити кожному повноцінне здорове харчування. Такий винахід мав допомогти людству знайти час на прогрес, творчість, однак цього закономірно не відбувається. Творчий експеримент В. Винниченка показує, що сама лише заміна меню для людини є недостатньою. Можливість отримання «хліба насущного» без особливих зусиль і в необмеженій кількості радше веде людство до деградації. І це підтверджується текстуально.

Так, один з ключових персонажів твору «гумовий магнат» Фрідріх Мертенс пояснює графові Адольфу, які «страшні нещастя несе» цей винахід, адже «наслідки його катастрофічні. Для всієї культури, людськості. Анархія. Руїна всього», й доводить, що «ця машина дасть демагогам, ледацям, нездарам точку опертя. Самі загинуть і весь світ загублять» [8, с. 254]. Аналогічну думку має і принцеса Еліза – ще одна ключова постать роману. Вона стверджує наступне: «нещастя буде через те, що машина винесе анархію в громадянство, зруйнує всі підвалини його, викличе страшенну, криваву боротьбу, знищить усі здобутки культури» [8, с. 264].

Такий стан речей зумовлений тим, що людство, позбавлене необхідності докладати зусилля до досягнення певної мети (наприклад, для підтримки сталого повноцінного харчування), швидко втрачає інтерес до будь-якої праці і повертається до свого первісного стану. А отже, лише за умови розвитку культури, мистецтва можлива загальна суспільна еволюція. Таким чином, В. Винниченко показує, що відірвати фізичний компонент від духовного фактично неможливо. Такі спроби ведуть до анархії, занепаду.

Більш зрілою ідеєю про кореляцію тіла та духу обстоюється в романі «Лепрозорій». Г. Сиваченко у своїх дослідженнях пише про те, що «Лепрозорій» є романтизованим втіленням етико-філософської концепції Винниченка (конкордизму), яка полягає у виробленні системи лікування і реорганізації сил людського організму [5, с. 376]. Варто зазначити, що ця концепція постала не на порожньому місці. В її основі можна віднайти постулати Епікура, Ніцше, Шопенгауера, а також елементи фрейдівського психоаналізу. Сам конкордизм мислився Винниченком як «система лікування та реорганізації сил людського організму (чи то індивідуального, чи то колективного, сил як фізичних, так і психічних). Система ця базується на рівновазі та погодженні сил» [5, с. 136]. Такий стиль життя, за В. Винниченком, дозволив би людству досягти

не лише особистого, а й суспільного щастя, зміни ти соціальний устрій на більш досконалий.

В цьому тексті наочно продемонстровано, як зміна життя людини впливає на її поведінку, мотивацію, орієнтири. Роман «Лепрозорій» в цьому плані можна розглядати в якості досліду, який ставить досвідчений професор Матур (тут варто звернути увагу на прізвище персонажа: матура – атестат зрілості за словником української мови [7, с. 653]) над наївною дівчиною Івонною Вольвер. Композиція твору цілком підпорядковується цій ідеї. Те, що ці події можна розглядати саме в рамках експерименту, підтверджує низка факторів: лікар дуже добре знає особливості людського організму, може контролювати зміни в ньому, застосовуючи ті чи інші речовини, контролює середовище, у яке потрапляє пані Івонна (родина Пужеролів), має вплив на моральний стан дівчини, може в будь-який момент втрутитись у хід експерименту та завершити його за власним бажанням. Саме це й стається в кінці роману, коли експеримент пана Матура було повністю завершено.

Івонна в цьому творі є своєрідною піддослідною. Дівчина ще не зазнала впливу різноманітних шкідливих речовин, вона є вегетаріанкою, не має інтимних стосунків, тривалий час живе у своєрідній резервації разом зі своєю родиною. Використання саме такої особистості в ході експерименту дає можливість отримати вірогідні результати. І Матур як медик це розуміє. Ще з початку твору він спостерігає за стилем життя дівчини, цікавиться її харчуванням, загальним станом здоров'я тощо. Матеріалу щодо дискордизму – тієї хвороби, якою уражене суспільство, в нього так само достатньо. Зокрема, він каже Івонні: «Людина, як вам відомо, є комплексом сил не тільки фізичних, а й духовних. Людство через отой катаклізм втратило рівновагу фізичних сил <...> воно через нього загубило рівновагу та погодження сил і духовних» [5, с. 113]. Професор зазначає, що уникнути хвороби практично неможливо. «Так от: тому, мій друже, що сучасні люди – дуже хворі. Дуже хворі, моя дорога. Всі, без виїмки, хворі. Діти (та й то не всі) поки що родяться більш-менш здатними мати погодження сил. Але через рік вони вже починають хворіти вселюдською хворобою і губити цю здатність» [5, с. 107]. Оскільки професор переконаний у тому, що всі тогочасні люди, незалежно від їхнього загального стану, вражені цією хворобою, він розпочинає експеримент над Івонною.

Варто зазначити, що не тільки у «Лепрозорії» художньо представлено концепцію вираження

життєвої позиції людини через її фізичний стан. Ця ж ідея відтворена письменником у романі «Нова заповідь». У цьому тексті аналогом Івонни Вольвер є Панас Скиба. Між цими героями багато спільного, зокрема:

Унікальність. Персонажі не дублюються в текстах роману аналогічними дійовими особами (хоча про таких людей може згадуватися, наприклад, в «Лепрозорії» розповідається про родину Івонни Вольвер, яка дотримується унікального здорового способу життя).

Харчування. Обидва персонажі – вегетаріанці. Вони не вживають алкоголь, не курять, харчуються лише свіжими овочами, фруктами, салатами.

Відсутність будь-яких хвороб. Зокрема, в Івонни Вольвер така особливість була констатована досвідченим лікарем Матуром. Цим доктором виняткове здоров'я героїні пов'язувалося з особливостями її харчування, стилю життя. Пан Матур переконував дівчину в тому, що при зміні звичного раціону та образу життя на типовий паризький, її самопочуття швидко погіршиться, і вона почуватиметься не краще за інших.

Чесність із собою. Обидва персонажі відмовляються не лише від брехні іншим людям, але й від брехні самим собі. Для них дуже важливим є переконатися в тому, що вони чинять правильно, перед тим, як переходити до активних дій. Так, Панас Скиба у приватній розмові говорить про те, що як тільки він відчуває, що може зробити щось погане, то одразу має звернутися до свого чортика, який його на це підбурює, та подолати його [6]. Ця особливість характеру дійових осіб є ключовою для розуміння творчості В. Винниченка. Письменник вважав, що тільки люди, які мають цю рису, можуть створити нове суспільство. Це підтверджує багато дослідників, зокрема М. Варданян у своїй роботі стверджує, що лише той тип особистості, який йде до «чесності з собою» та обирає позицію конкордизму, може вплинути на світ [1].

Зануреність в хворе суспільство. І Скиба, і Вольвер комунікують виключно з тими людьми, які ведуть інший спосіб життя – мають шкідливі звички, порушують моральні норми навіть стосовно близьких людей. При цьому герої обох творів залишаються дистанційованими від суспільства, вони не приймають його правила. На користь цього свідчить, наприклад, розрив Івонни з парижанами та повернення додому.

Непересічні здібності. Відомо, що Івонна Вольвер завдяки особливостям свого життя мала можли-

вість зіцлювати інших людей власними руками. В тексті роману про це повідомляється наступне: «Я була універсальною цілителькою всіх їхніх недуг: зубного болю, ревматизму, запорів, жіночих хвороб, катарів і так далі, і так далі». [5, с. 207].

Відсутність справжньої підтримки з боку інших представників суспільства. Навіть ті люди, які формально підтримують цих героїв (наприклад, паризькі родичі Івонни Вольвер) при виникненні найменшої небезпеки для себе висилають дівчину з дому.

Така кількість подібностей між цими персонажами підтверджує, що Панаса Скибу можна розглядати як своєрідного двійника Івонни Вольвер. При цьому варто зазначити, що в «Новій заповіді» ідея про трансляцію духовного стану людини через її тіло належним чином не розвинута – це питання стосується винятково Панаса Скиби.

Висновок: в своїх пізніх романах В. Винниченко вдається до конструювання ідеального варіанту порятунку суспільства через людей «нової

генерації». Для розуміння особливостей таких персонажів важливою є теорія конкордизму (погодження сил), яку автор розробляв в ці роки. За нею духовне життя людини має бути суголосне тілесним проявам. Пізні романи В. Винниченка цю концепцію успішно реалізують. Вони показують, що герої, які дотримуються внутрішнього погодження сил, правильно харчуються, уникають шкідливих звичок, – такі герої мають не лише ідеальне тіло і стан здоров'я, а й можуть виступати цілителями. Таким чином, через тілесне репрезентується спосіб життя людини: її думки, звички, погляди.

Актуальне дослідження хоча й розкриває особливості застосування соматичної лексики у пізніх творах В. Винниченка, втім не вичерпує цього питання. Інтерес для подальших студій становлять більш глибокі дослідження тілесності у творах цього автора, а також зіставлення їх із текстами інших письменників-емігрантів (Василя Барки, Івана Багряного та інших).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варданян М. В. Соціально-філософська проблематика романів В. Винниченка 1930–40-х рр.: автореферат дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Варданян Марина Володимирівна. Кіровоград, 2010. 23 с.
2. Ганошенко Ю. Міф, архетип, традиційний образ в українському інтелектуальному романі 20-30-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ю. Ганошенко. – Запоріжжя, 2005. – 208 с.
3. Годік К. Концепт «бісовщина» у творчості українських та російських письменників першої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Катерина Олександрівна Годік. – Київ, 2018 – 201 с.
4. Гундорова Т. «Конкордизм» Володимира Винниченка: трагедія однієї утопії. Хроніка-2000: Невідомий Винниченко. Київ, 2010. Вип. 82. С. 6-25.
5. Лепрозорій : роман / Володимир Винниченко ; післямова Галини Сиваченко. Київ : Знання, 2011. 382 с.
6. Нова заповідь / Володимир Винниченко ; післямова Галини Сиваченко. Київ: Знання, 2011. 349 с.
7. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, Том 4, 1973. С. 653.
8. Сонячна машина. В. Винниченко. Роман. Київ : Дніпро. 619 с.
9. Сиваченко Г. М. Пророк не своєї вітчизни: експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст : монографія. Київ : Альтернативи, 2003. 280 с.

REFERENCES

1. Vardanian M.V. Sotsial'no-filosofs'ka problematyka romaniv V. Vynnychenka 1930–40-kh rr.: avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk : spec. 10.01.01 «Ukrains'ka literatura» / M. V. Vardanian. Kirovohrad, 2010. 23 s. (in Ukrainian).
2. Hanoshenko Iu. Mif, arkhetyr, tradytsiinyi obraz v ukrains'komu intelektual'nomu romani 20-30-kh rr. XX st. : dys... kand. filol. nauk : 10.01.01 / Iu. Hanoshenko. – Zaporizhzhzia, 2005. — 208 s. (in Ukrainian).
3. Hodik K. Kontsept «bisovshchyna» u tvorchosti ukrains'kykh ta rosiis'kykh pys'mennykiv pershoi polovyny XX stolittia : dys... kand. filol. nauk : 10.01.05 / K.O. Hodik. – Kyiv, 2018 – 201 s. (in Ukrainian).
4. Hundorova T. «Konkordyzm» Volodymyra Vynnychenka: trahediia odniiie'i utopii. Khronika-2000: Nevidomyi Vynnychenko. Kyiv, 2010. Vyp. 82. S. 6-25. (in Ukrainian).
5. Leprozorii : roman / Volodymyr Vynnychenko ; pisliiamova Halyny Syvachenko. Kyiv: Znannia, 2011. 382 s. (in Ukrainian).
6. Nova zapovid' / Volodymyr Vynnychenko ; pisliiamova Halyny Syvachenko. Kyiv: Znannia, 2011. 349 s. (in Ukrainian).

7. Slovnyk ukrains'koï movy: v 11 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, Tom 4, 1973. S. 653. (in Ukrainian).
8. Soniachna mashyna. V. Vynnychenko. Roman. – Kyiv: Dnipro. 619 s. (in Ukrainian).
9. Syvachenko H. M. Prorok ne svoieï vitchyzny: ekspatriants'kyï «metaroman» Volodymyra Vynnychenka : tekst i kontekst : monohrafiia. Kyiv : Al'ternatyvy, 2003. 280 s. (in Ukrainian).

WEIGHT AS AN EXPRESSION OF HUMAN SPIRITUAL STATE (ON THE MATERIAL OF THE NEXT FALLING V. VINNYCHENKO)

Katerina Hodik

orcid.id 0000-0002-6906-2774

nimir4@ukr.net

Candidate of Philology,

Department of Theory of Literature and Comparative Studies

T. H. Shevchenko Institute of the Literature, National Academy of Sciences, Ukraine

Abstract. *The article deals with the reflection of human spiritual state through the body in Vladimir Vynnychenko's later fiction – his novels “The Solar Machine”, “The New Commandment”, and “The Leper Colony”. In their form, these texts are closer to political treatises being aimed at solving certain social problems. They postulate the explicit correlation between a person's state of health and the level of his/her morality, “purity” of life, and predisposition to suicide. The research singles out the main indicators of destructive human nature, which have a bodily expression; the relationship between physical and spiritual degradation of the individual; the author's variant of solving the problem of spiritual and physical decay of mankind. It is postulated that in the writer's fictional world physical degradation leads to a character's gradual moral decay, reduction of one's requirements for oneself and others, and rapid adaptation to the living conditions of a destructive society. This research, although revealing the ways somatic vocabulary is used in V. Vynnychenko's later works, does not exhaust the issue. Further exploration may result in more in-depth studies of corporeality in his writings of different periods, as well as their comparison with the texts of other emigré writers (Vasyl Barka, Ivan Bagryany, and others).*

Key words: *corporeality, concordism, concept of “new human”, somatic vocabulary, Volodymyr Vynnychenko.*